

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

7-son (5-jild)
2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 7 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy

kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Норов Шухрат Сувонович</i> МОЛОДЁЖНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ИНТЕГРАЦИИ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ЗАРАФШАНСКОГО ОАЗИСА	9-14
<i>Nazirxo'jayev Muhammadalixo'ja Qosimxo'jayevich</i> 1945-1950-YILLARDA ANDIJON VA FARG'ONA VILOYATLARIDA HARBIY ASIRLARINING QURILISH VA XALQ XO'JALIGI ISHLARIGA JALB ETILISHI TARIXIDAN	15-22
<i>Xujaniyazov Uktam Eshbaevich</i> QORAQALPOG'ISTON DAVRIY MATBUOTINING MUSTAQILLIK YILLARIDAGI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI (1991-2018).....	23-27
<i>Toirjonova Ruxsora Shaxobiddinovna</i> SOVET DAVRIDA VAQF MULKLARI TAQDIRI VA DINIY MUASSASALARGA BO'LGAN MUNOSABAT	28-31
<i>Aytmuratova Janilsin, Quvvatova Charos</i> THE ROLE OF THE JADIDS IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL PUBLIC EDUCATION, LITERATURE, AND ART	32-36
<i>Rahimova Zeboxon O'ktam qizi</i> XORAZM HUDUDIDAGI TARIXIY QAL'ALAR REKONSTRUKSIYASIDA 3D MODELLASHTIRISH TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI	37-42
<i>Aytmuratov Jalgas, Doshniyazov Raxat</i> QORAQALPOG'ISTON SAN'ATINING TARAQQIYOTIDA TASVIRIY SAN'ATNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH MANBALARI	43-49

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Raximbayev Akmal Azatboyevich</i> O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA SANOATNI RIVOJLANISHI VA AGLOMERATSIYALARNI SHAKLLANISH JARAYONLARI	50-57
<i>Amonov Mehridin Oromiddinovich</i> TADBIRKORLIK FAOLIYATINI BOSHQARISHDAGI RAHBARLIK USHLUBLARI	58-63
<i>Shukurov Ikrom Abdurashitovich</i> TURIZM SOHASINING RIVOJLANISHIDA TURISTIK FIRMA VA TASHKILOTLAR TOMONIDAN SOTILGAN SAYYOHLIK YO'LLANMALARINING TA'SIRINI TAHLIL ETISH	64-69

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Karimbayeva Salomatxon, Mirzaxmedov Abdurashid</i> IJTIMOIY TOLERANTLIKKA TA'RIF	70-74
<i>Qayumova Aziza Toshmuradovna</i> IBN XALDUN IQLIMLAR NAZARIYASINING IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI.....	75-78
<i>Bekpo'latov Ulug'bek Rahmatulla o'g'li</i> SIMMETRIYA VA ASIMMETRIYA BIRLIGI KONTEKSTIDA "O'ZBEKISTON – 2030" STRATEGIYASIDAGI G'OYALARNING IJTIMOIIY FALSAFIY TAHLILI	79-85

<i>Kubatov Shahobjon</i> 2016-2024-YILLARDA O'ZBEK JAMIYATI TAFAKKURIDA DAVLATNING IJTIMOIIY FUNKSIYALARI TAHLILI	86-96
<i>Abduraxmonov Is'haq, Jurayeva Rayxona</i> YOSHLARDA AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING METODOLOGIK MUAMMOLARI	97-100
<i>Raximova Yulduz Dilmurod qizi</i> ISLOM FALSAFASIDA INSON TALQINI	101-104
<i>Achilov Firdavs Nasritdin o'g'li</i> YANGI O'ZBEKISTON YOSHLARI MA'NAVIIY QIYOFASINI YUKSALTIRISHDA MAHMUDXO'JA BEHBUDIIY TA'LIMOTINING AHAMIYATI	105-108
<i>Mansurov Abdulaziz Akbarjonovich</i> DEMOGRAFIK JARAYONLAR, MIGRATSIYA VA URBANIZATSIYANING MADANIYATLARARO DIALOGGA TA'SIRI.....	109-113
<i>Хамдамов Бехзод Хабибович</i> ФИЛОСОФИЯ ЛИЧНОСТИ И СУДЬБЫ В «БОБУРНАМЕ»	114-118

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Mamadaliyeva Naibaxon, Mamadaliyeva Odinaxon</i> DAVLAT TILIDA SIFAT VA SERTIFIKATLASH ATAMALARI IZOHLI LUG'ATINI YARATISH ZARURATI	119-125
<i>Алиева Эльвина, Расулова Дилбар</i> ИЗУЧЕНИЕ КОНВЕРГЕНЦИИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ НА МАТЕРИАЛЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОЗАИЧЕСКОГО ТЕКСТА	126-134
<i>Eshboyev Qahramon Bakir o'g'li</i> LEKSIKOGRAFIYADA DARAJALANISH QONUNIYATINING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI	135-144
<i>Qodirova Barno Ibragimovna</i> O'ZBEK FILOLOGIK TERMINOLOGIYASIDA -IZM QO'SHIMCHASINING ETIMOLOGIK VA MORFOLOGIK TAHLILI	145-149
<i>Tursinbaev Ilham Po'latbay o'g'li</i> BOLALAR ADABIYOTIDA POEMANING JANRIY XUSUSIYATLARI	150-154
<i>Abdurahmonova Farangiz, Xudoymurodova Xurriyat</i> "SAG'RI TERI TILSIMI" FALSAFIY ROMANIDA BOSH QAHRAMON TAQDIRINING BADIY TALQINI	155-158

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Yunusov Xaydarali Muratovich</i> YEVROPA ITTIFOQI HUQUQINING ASOSIIY PRINSIPLARI	159-168
<i>Zokirov Sherzod</i> O'ZBEK XONLIKLARIDA INSON HUQUQLARINING TA'MINLANISHI: FUQAROLAR MUHOJIRATLARI BILAN ISHLASH VA U BO'YICHA NAZORATNI AMALGA OSHIRISH MISOLIDA	169-176
<i>Жураев Шерзод Юлдашевич</i> ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНЦИПА ЗАЩИТЫ ДОВЕРИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА	177-185

<i>Maxamatov Maxmud Maxamataminovich</i> INSON HUQUQLARIDAN CHEKINISHNI XALQARO STANDARTLARDA TARTIBGA SOLINISHI	186-192
<i>Мадаминова Дилафруз, Авазбекова Диёрахон</i> СОПРИКОСНОВЕНИЕ ИСЛАМСКИХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ НОРМ В ВОПРОСАХ РОДИТЕЛЬСКИХ ПРАВ И ОПЕКИ НАД РЕБЁНКОМ	193-202
<i>Qudratillayev Jaxongir Zokirjon o'g'li</i> INTERNETDAN FOYDALANISH HUQUQINING TARKIBIY QISMI	203-209
<i>Мукумов Бобур Мелибой угли</i> ОЦЕНКА РЕГУЛИРУЮЩЕГО ВОЗДЕЙСТВИЯ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ЭКСПЕРТИЗА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА, БИЗНЕСА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА	210-214
<i>Mamatmurodov Farrux Farxod o'g'li</i> FUNDAMENTAL DIFFERENCES AND ANALYSIS OF THE ORGANIZING PRINCIPLES OF ISLAMIC FINANCE AND TRADITIONAL FINANCE. IN THE EXAMPLE OF ISLAMIC BANKS AND TRADITIONAL BANKS	215-222
<i>Yarlakabov Sherali</i> ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA KADRLAR BILAN ISHLASH HUQUQIY ASOSLARINING NAZARIY JIHATLARI	223-228
<i>Боймурзаев Жасурбек Бахтиярович</i> ЗНАЧЕНИЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ В БОРЬБЕ С НАРКОТИКАМИ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ	229-234
<i>Xadjiyev Azizbek Kadambayevich</i> “IJTIMOIY ADOLAT” TUSHUNCHASI, MAZMUNI VA TARKIBI VA XALQARO QONUNCHILIK Hujjatlarida tutgan o'rni	235-240
<i>Abulxayrov Rustamxon Ibodullayevich</i> PORTLASHDAN KEYIN KO'ZDAN KECHIRISH DAVOMIDA OLINGAN ASHYOVIY DALILLAR BO'YICHA TAYINLANADIGAN PORTLASH-TEKNIK VA PORTLOVCHI MODDALAR EKSPERTIZALARI HAL ETADIGAN MASALALAR	241-249
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Jumaniyozova Muhaiyo Tojiyevna</i> IJTIMOIY-GUMANITAR YO'NALISH PEDAGOGLARI KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI.....	250-256
<i>Menglikulov Xayrulla Aliqulovich</i> OLIY O'QUV YURTIDA JISMONIY TARBIYANING TASHKILIIY SHAKLLARI	257-263
<i>Jurayeva Balxiya Farxod qizi</i> ROBOTOTEXNIKA DARSLARIDA STEAM – TA'LIM YONDASHUVINING AHAMIYATI	264-270
<i>Nasritdinova Madina Nurullayevna</i> ARTPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING BADIIY-IJODIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR TAJRIBA-SINOV ISHLARI NATIJALARI TAHLILI VA SAMARADORLIK DARAJASI	271-275
<i>Charshanbiyev Namaz Maxmatmurodovich</i> KASBIY TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUV JARAYONINI RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI	276-281

Received: 16 June 2025

Accepted: 5 July 2025

Published: 15 July 2025

Article / Original Paper

ISSUES RESOLVED BY EXPLOSIVE-TECHNICAL AND EXPLOSIVE EXAMINATIONS, APPOINTED ON THE BASIS OF MATERIAL EVIDENCE OBTAINED DURING THE INSPECTION AFTER THE EXPLOSION

Abulkhairov Rustamkhon Ibodullaevich,

Lecturer at the Department of Criminalistics and Forensic Science
of Tashkent State University of Law

E-mail: r.abulxayrov@tsul.uz

Abstract. This scientific article expresses substantiated opinions regarding the specifics of the appointment of explosive-technical and explosive examinations, which are appointed on the basis of material evidence obtained during inspection after an explosion.

It also describes the tasks, objects of research and issues solved by explosive-technical and explosive examinations.

Keywords: inspection, explosive expert, explosive substance, explosive device, explosion method, examination, diagnostics, identification, classification, situational, admissible evidence, pyrotechnic composition, object of study.

PORTLASHDAN KEYIN KO‘ZDAN KECHIRISH DAVOMIDA OLINGAN ASHYOVIIY DALILLAR BO‘YICHA TAYINLANADIGAN PORTLASH-TEXNIK VA PORTLOVCHI MODDALAR EKSPERTIZALARI HAL ETADIGAN MASALALAR

Abulxayrov Rustamxon Ibodullayevich,

Toshkent Davlat yuridik universiteti

“Kriminalistika va sud ekspertizasi” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada portlashdan keyin ko‘zdan kechirish jarayonida olingan ashyoviy dalillar bo‘yicha tayinlanadigan portlash-texnik va portlovchi moddalar ekspertizalar tayinlashning o‘ziga xos xususiyatlari yuzasidan asoslantirilgan fikrlar bildirilgan.

Shuningdek, portlash-texnik va portlovchi moddalar ekspertizalarining vazifalari, tadqiqot obektlari, hal etadigan masalalari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘zdan kechirish, portlash-texnik, portlovchi modda, portlovchi vosita, portlatish usuli, ekspertiza, diagnostik, identifikatsion, klassifikatsion, situatsion, maqbul dalil, pirotexnik qo‘shilma, tadqiqot obyekti.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I7Y2025N36>

Kirish

So‘nggi yillar jahonda jinoyatchilikning ko‘payishi, tobora tajovuzkor va zo‘ravon bo‘lib borishi bilan ajralib turadi. Buning ko‘rinishlaridan biri portlashlar yordamida sodir etilgan jinoyatlar hisoblanadi.

Bir qator sabablarga ko‘ra jinoiy portlashlarni tergov qilish qiyinchilik tug‘diradi va maxsus bilimlardan foydalanmaslik mumkin emas. Bu holatda eng muhim narsa portlovchi moddalar bo‘yicha mutaxassis, ya‘ni ekspertlarning maxsus bilimlaridan tergov jarayonida

foydalanishdir. Portlash bo'yicha tergovning muvaffaqiyati ko'pincha uning malakasiga, texnik va taktik tayyorgarligiga bog'liq.

Portlash – juda tez yonish bo'lib, katta miqdordagi energiya va siqilgan gazlar hosil bo'lishi bilan kuzatiladi. Bu energiya va gazlar mexanik buzilishlar keltirib chiqarishi mumkin [1].

Shuni ta'kidlash kerakki, portlashdan keyin ko'zdan kechirish, portlovchi qurilma, portlovchi moddalar bo'yicha maxsus ko'nikma va bilimlarni talab qiladi. Ehtiyotkorlik choralarga rioya etmaslik xavfli oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Tahlil

Portlash joyini ko'zdan kechirish eng muhim va ma'suliyatli tergov harakati hisoblanadi. Ko'zdan kechirishning maqsadi ish bo'yicha ahamiyatli haqiqiy ma'lumotlarni aniqlash va mustahkamlashdir. Yuridik adabiyotlarda A.I.Vinbergning "hodisa sodir etilgan joyni ko'zdan kechirish - hodisaning mexanizmini o'rganishga, jinoyatchilik faoliyatining izlarini aniqlash, saqlash va keyinchalik o'rganish uchun qayd etishga hamda sodir etilgan hodisa holatlarini aniqlash maqsadida turli obyektlar, predmetlar, hujjatlar va boshqa ish uchun ahamiyatli bo'lgan dalillarning qayd etilishiga qaratilgan tergov harakati hisoblanadi [2]" degan ta'rifi e'tiborga loyiqdir.

Ko'zdan kechirishda haqiqiy ma'lumotlarni aniqlash tergov harakatining bevosita ishtirokchilari bo'lgan tergovchi va xolislarning bevosida ishtiroki orqali amalga oshirilib, tegishli video, foto kabi kriminalistik texnik vositalar qo'llaniladi.

Kriminalistik fotografiyaning turlari mo'ljalli, obzorli, mazmunli, detalli, tanib olish uchun kabi turlarga bo'linsa, uning uslublari oddiy, panoramali (chiziqli, doiraviy), hajmli (stereo), makro, reproduksiyali, o'lchamli (masshtabli), teleobyektiv bilan suratga olish kabilarga bo'linadi [3].

Suratga tushirishning xususiy usullari voqea sodir bo'lgan joyni suratga olish bayonnomasini tasviriy qilib mustahkamlashga va ashyoviy dalillarning fotonusxalarini jinoyat ishiga qo'shib qo'yishga yordam beradi. Voqea sodir bo'lgan joyni o'z vaqtida kechikmasdan suratga olish muhim ahamiyatga ega [4].

A.I.Vinbergning fikricha hodisa sodir etilgan joyni ko'zdan kechirish, bu - ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni aniqlashga qaratilgan va kechiktirib bo'lmaydigan tergov harakati bo'lib hisoblanadi. U o'z ichiga sodir etilgan hodisaning xarakteri, jinoyatchilar shaxsi, jinoyat motivlarini aniqlash maqsadida amalga oshiriladigan hodisa joyining holatini o'rganishi, har xil izlar va boshqa ashyoviy dalillarni topish, qayd etish va qo'lga kiritish kabi harakatlarni qamrab oladi [5].

Portlash joyini ko'zdan kechirishda tergovchi quyidagi taktik qoidalarga va tamoyillarga rioya qilishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

- Ko'zdan kechirish kechiktirilmay, o'z vaqtida amalga oshirilishi;

Tergovchi portlash hodisasi sodir etilganligi to'g'risida xabar olgandan keyin darhol portlash joyiga yetib borishi lozim. Portlash joyini ko'zdan kechirish natijasida olingan ma'lumotlarga qarab, tergovchi hodisa to'g'risida, jinoyat sodir etgan shaxslar to'g'risida tergov tasmollarni ilgari suradi, jinoyat sodir etgan shaxslarni qidirib topish va ushlab bo'yicha kechiktirib bo'lmaydigan tezkor tadbirlarni tashkil etadi va keyin o'tkaziladigan tergov harakatlarini rejalashtiradi. Tergov harakati natijalarining isbotlovchi ahamiyati ko'p jihatdan uning o'z vaqtida o'tkazilganligi darajasiga bog'liqdir.

- Ko'zdan kechirishning obyektivligi;

Tergovchi ko'zdan kechirishda jinoyat ishi bilan bog'liq bo'lgan holatlarni har tomonlama o'rganib, portlash bo'yicha to'plangan hujjatlarga bir xil baho berishi lozim. Tergovchi ayrim faktlarni dalil sifatida qabul qilib, ish bilan bog'liq bo'lgan ashyoviy dalillarni ikkinchi darajali deb hisoblashi mumkin emas. Obyektivlik, bu-voqelikka mos kelish demakdir. Portlashdan keyin ko'zdan kechirishning obyektivligi bu tergov harakatining boshlanishida, obyektlarni qanday holatda aniqlangan bo'lsa, shundayligicha qayd etish va dastlabki tadqiq etishdan iboratdir.

- Ko'zdan kechirishning har tomonlama to'liq o'tkazilishi. Ish bo'yicha noaniq, to'liq bo'lmagan ma'lumotlardan dalil sifatida foydalanilmaydi. Portlash joyini ko'zdan kechirish natijasida topilgan va aniqlangan faktlardan ish bo'yicha dalil sifatida foydalaniladi.

Portlash joyini ko'zdan kechirishning asosiy tamoyillari uning o'z vaqtida va atroflicha, batafsil o'tkazilishini alohida ajratib ko'rsatish lozimki, ular mumkin qadar maksimal axborot to'plashni ta'minlaydi.

Jinoyat alomatlari mavjud bo'lganda, jinoyat va jinoyatchi haqidagi xabarlarini, ma'lumotlarni olish uchun doimo dastlabki tergov mantiqan ashyolarni, izlarni hodisa joyini o'rganidan boshlanadi.

Ba'zan tergov harakati o'tkazilayotgan joyda olib qo'yilgan hamma narsalarni sinchikovlik bilan ko'zdan kechirishning imkoni bo'lmaydi. Bunday hollarda tergovchi yoki surishtiruvchi tergov harakatini bayonnomasida bu narsalar va hujjatlarning olib qo'yilganligini belgilaydi, xolislar ishtirokida olib qo'yilgan materiallarni o'raydi va muhrlaydi hamda ularni tergov yuritilayotgan joyga olib boradi. Bu yerda xolislar ishtirokida olib qo'yilgan narsalar va hujjatlarning muhri buziladi, ular ko'zdan kechiriladi, bu haqida alohida bayonnoma tuziladi.

Ko'p hollarda hodisa joyini ko'zdan kechirish natijalari asosida jinoyatning yasamaligi yoki jinoyat tarkibining mavjud emasligi yoxud jinoyat izlari bo'yicha muvoffaqiyatli qidiruv ishlari olib borish borasida xulosalar chiqariladi.

Portlash joyidan olingan barcha narsalar zararlanishsiz qadoqlanib va kuchli mexanik ta'sirlarsiz alohida quruq va qorong'i binoga etkaziladi va keyin, qayta qadoqlanmasdan imkon qadar tezroq tadqiq qilish uchun yuboriladi. Portlash joyidan izlar va narsalarni olishda avvalgi asl muhitga tegishli bo'lmagan barcha narsa to'planishi qoidasiga amal qilish kerak [6].

Portlash joyini ko'zdan kechirish bayonnomasida tergov harakatini o'tkazish paytida topilgan narsalarning barchasi juda to'liq qayd etilishi, ishda ahamiyatli bo'lgan barcha holatlarni qayd etishi, biroq bunda obyektarni juda maydalashtirib, chegaradan chiqib ketmaslik kerak.

Kriminalistika ekspertiza faoliyati bilan uzviy bog'liqdir, shuning uchun olimlarning asosiy e'tibori tahlil usullarini ishlab chiqish va zamonaviy tasvirni qayta ishlash usullaridan foydalangan holda raqamli tasvirni ilg'or tahlil qilish uchun ixtisoslashtirilgan dasturiy ta'minotni yaratishga qaratilishi kerak [7].

Ekspertiza maxsus bilimlarni talab etadigan va surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori va sudning ajrimi asosida o'tkaziladigan tekshiruv hisoblanadi.

Ushbu tergov harakati ish uchun ahamiyatli holatlar to'g'risida ma'lumotlarni fan, texnika, san'at yoki kasb sohasi bo'yicha bilimli bo'lgan shaxs o'tkazadigan maxsus tekshirish orqali olish mumkin bo'lganda tayinlanadi. Bunda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya,

mutaxassislar, xolislarning bunday bilimlarga ega bo'lishi ekspertiza tayinlash zaruriyatidan ozod etilmaydi.

Ayni paytda ekspert oldiga qo'yilgan savollar va uning bergan xulosasi ekspertlarning maxsus bilimlari doirasidan tashqari chiqishi mumkin emas [8].

Amaldagi protsessual qonunchilikga asosan, ekspertiza tergovga qadar tekshiruv davomida tayinlanishi mumkin. Ekspertiza tayinlash yoki o'tkazmaslik to'g'risidagi savolni tergovchi, surishtiruvchi, sud hal qiladi va ekspertiza o'tkazish uchun zarur bo'lgan materiallarni qanday darajada yig'ilganligiga e'tibor berishi lozim.

Ekspertiza predmeti fan, texnika, san'at va boshqa sohaga mansub bo'lishi mumkin.

Ekspertiza jarayonida qo'llaniladigan uslublar, vositalar, ma'lumotlar muayyan ravishda aniqlanib, voqelikka mos bo'lishi kerak va hali o'rganish bosqichida bo'lmasligi lozim. Ekspertiza tayinlash masalasini hal qilishda mutaxassislar yordamidan, ularning maslahatlaridan foydalanib, uni tayinlash imkoniyatlari, ekspertlarning tarkibi, tegishli materiallarning doirasi bo'yicha maslahatlashuv harakatlari o'tkazilishi mumkin.

Ekspertizani ekspertiza muassasalarining, boshqa davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlarning mutaxassislari yoki surishtiruvchi, tergovchi yoxud sud tayinlagan boshqa bilimdon shaxslar o'tkazadi.

Ekspertiza o'tkazishning asosiy talablaridan birishi ekspertni yoki ekspertiza muassasasini tanlash masalasidir. Ekspertiza muassasasini tanlash ekspert tekshiruvda hal etiladigan savollar va tegishli obyektlarga bog'liq.

Ekspert etib tayinlanadigan shaxslarni ikki guruhga, ya'ni ekspertiza muassasasida faoliyat yurituvchi xodimlar (ekspertlar), ekspertiza muassasalariga va ularning xodimlariga aloqasi bo'lmagan bilimdon shaxslarga bo'lish mumkin.

Ekspertiza obyektlariga tadqiq etiladigan obyektlar kiradi, zaruriy hollarda tegishli namunalar va jinoyat ishi materiallarida mavjud bo'lgan boshqa ma'lumotlar bo'lishi mumkin.

Ekspertiza tayinlash to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Unda ekspertiza tayinlash uchun asos bo'lgan sabablar, ekspertizaga yuborilayotgan ashyoviy dalillar va boshqa obyektlar, ularning qachon, qayerda va qaysi holatda topilganligi va olinganligi, ish materiallari bo'yicha ekspertiza o'tkazishda esa ekspert xulosasi asoslanishi lozim bo'lgan ma'lumotlar, ekspert oldiga qo'yiladigan savollar, ekspertiza muassasasining nomi yoki ekspertiza o'tkazish topshirilgan shaxsning familiyasi ko'rsatilishi lozim.

Ekspertiza ekspertiza muassasidan tashqarida o'tkaziladigan bo'lsa, surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ekspertiza o'tkazish to'g'risida qaror yoki ajrim chiqarilgandan keyin ekspertiza o'tkazish topshirilayotgan shaxsni chaqirtiradi, uni rad etishga asoslar bor-yo'qligini aniqlaydi.

Ekspert zaruriy tekshirishlarni o'tkazib bo'lganidan keyin o'z nomidan yozma xulosa tuzadi va uni imzolab tasdiqlaydi.

Ekspertning xulosasida:

uning familiyasi, ismi va otasining ismi, ma'lumoti, ixtisosi, ushbu ixtisoslik bo'yicha staji, ilmiy darajasi va ilmiy unvoni, egallab turgan lavozimi;

xulosa berishdan bo'yin tovlaganlik va bila turib yolg'on xulosa berganlik uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida ekspertning ogohlantirilganligi;

ekspertiza qaysi protsessual qarorga asosan va qachon o'tkazilganligi;

uni o'tkazish vaqtida kim hozir bo'lganligi;

ekspert ishining qaysi materiallaridan foydalanilganligi, qaysi ashyoviy dalillar, namunalar va boshqa obyektlar tekshiruvdan o'tkazilganligi;

qo'yilgan savollarga berilgan asosli javoblar, shuningdek ish uchun ahamiyatli bo'lgan va ekspert o'z tashabbusi bilan aniqlagan holatlar ko'rsatilishi lozim.

Ekspert xulosasida jinoyat sabablari va uning sodir qilinishiga imkon bergan shart-sharoitlar, shuningdek uni bartaraf qilishga doir tashkiliy-texnikaviy tavsiyalar ko'rsatilgan bo'lishi mumkin.

Tekshirish o'tkazilgandan qolgan ashyoviy dalillar, namunalar, boshqa obyektlar, shuningdek fotosuratlar, sxemalar, chizmalar ekspert xulosasiga qo'shib qo'yilishi zarur.

Ekspert xulosasi surishtiruvchi, tergovchi yoki sud tomonidan ish bo'yicha to'plangan boshqa dalillar bilan birgalikda uning ilmiy asoslanganligi va ekspertiza o'tkazish uchun belgilangan barcha protsessual qoidalarga rioya etilganligi nuqtai nazaridan baholanadi.

Ekspertning xulosasi surishtiruvchi, tergovchi yoki sud uchun muqarrar daliliy kuchga ega emas, xulosaga qo'shilmaslik qarorda yoki ajrimda asoslab berilishi lozim.

Ekspert xulosasi ish bo'yicha mavjud bo'lgan va inkor etishga imkoniyatlar yaratmaydigan dalillar asosida chiqarilishi va bu dalillar qonuniy jihatdan to'g'ri aniqlangan va olib qo'yilgan, qayd etilgan bo'lishi lozim.

Ekspertiza o'tkazilish jarayonini baholashda tergovchi, surishtiruvchi ekspertning harakatlari uning xulosasida qay darajada o'z aksini topganligi va ilmiy nuqtai nazardan to'g'ri o'tkazilganligi, to'g'ri uslublar va usullar qo'llanilganligi, taxminiy emas, balki qat'iy natijalar olinganligiga ular ishda mavjud va voqelikka to'g'ri bo'lgan dalillarga mos ekanligini aniqlashi kerak hamda hozirda fan-texnika imkoniyatlaridan to'la foydalanilganligini e'tiborga olish kerak.

Portlash joyini ko'zdan kechirish va ekspertiza tayinlashning nazariy asoslarini bilish, nafaqat ushbu sohada ilmiy izlanishlar, balki tergovni amalga oshiruvchi organlar uchun ham muhim ahamiyatga egadir.

Portlash-texnik ekspertizasi. Mazkur ekspertiza portlovchi moddalar, portlatish qurilmalari va ularning qo'llanishi natijasida hosil bo'lgan izlarni tadqiq qiladi. Portlatish usuli-bu turli portlatish moslamalarini qo'llashdir.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 173-moddasining birinchi qismi 9-bandiga asosan, basharti, ish bo'yicha portlashlar, halokatlar va boshqa favqulodda hodisalarning texnikaviy sabablarini aniqlash zarur bo'lganda ekspertiza tayinlash va o'tkazish shart [9].

Mazkur ekspertiza portlash faktini aniqlash, portlatish qurilmalarining tuzilishi, ishlatilgan portlovchi moddaning turi va miqdorini, portlash xavfsizligi qoidalarining buzilishi, tayyorgarlik ko'rilganlik holatini, oqibatlarini, portlatishdan avvalgi holatini tiklash, portlatish qurilmasi o'rnatilgan joyni topish, portlovchi moddalarning o'z o'zidan o't olishi mumkinligini aniqlash va boshqalar uchun o'tkaziladi.

Portlatish texnikasi ekspertizasida diagnostik, identifikatsion, klassifikatsion va situatsion turdagi vazifalar hal etiladi.

Portlash texnikasi ekspertizasini ekspertlar bajarishlari uchun, ular oldiga tergovchi, surishtiruvchi yoki sud tomonidan quyidagi savollarni qo'yishlari tavsiya etiladi:

Portlash sodir bo'lgan joydan portlash xavfi bo'lgan obyektlar olinganda:

1) portlash xavfi bo'lgan obyekt portlash materiallari yoki portlash qurilmalariga tegishlimi?

Portlash materiallari olingan bo'lsa:

1) ekspertizaga yuborilgan obyektlarda portlatish moddalarining qoldiqlari mavjudmi, agar bor bo'lsa ularning turi, xususiyati va ishlatilish sohasi belgilansin.

2) taqdim etilayotgan modda portlash materiallariga xosmi?

3) agar xos bo'lsa, qaysi material turiga portlovchi moddalar yoki portlatish jihozlariga mansub?

4) portlash materiallari kanday usulda ishlab chiqilgan (qo'lbola yoki sanoatda)?

5) xususiyatlari va ishlatilish sharoiti qanday?

6) ekspertizaga taqdim etilayotgan portlash materiali portlatishga yaroqlimi?

7) agar takdim etilayotgan portlash materiali sanoatda ishlab chiqarilgan bo'lsa, uning turi va markasi qanaqa?

Portlatish qurilmalari olingan bo'lsa:

1) portlatish qurilmasi hamda uning asosiy elementlarining konstruksiyasi va tayyorlash usullari (ko'lbola, sanoatda) qanday?

2) agar portlatish qurilmasi sanoatda ishlab chikarilgan bo'lsa, uning turi va markasi (artelleriya snaryadi, mina, granata, imitatsiya jihozlari, uyg'otish jihozlari va shu kabilar) kanday?

3) portlatish qurilmasi harbiy o'q dorilar (boyepripaslar) toifasiga mansubmi?

4) portlatish qurilmasi portlatish uchun yaroqlimi?

Portlash sodir etilganda:

1) sodir bo'lgan portlashning xususiyati, tabiati va uni keltirib chiqqan texnik sabablar qanday?

2) tadqiqot uchun taqdim etilgan obyektlarda portlovchi modda koldiqlari mavjudmi?

3) agar mavjud bo'lsa, qaysi turga mansub, uning xususiyatlari va ishlatish sharoiti qanday?

4) portlatish qurilmasining va uning asosiy qismlarining tuzilishi, tayyorlanish-ishlanish uslubi (sanoat ishlab chiqarishda, qo'lda yasalgan va hokazo) qanday?

5) portlatish qurilmaning o't oldirish usuli va tartibi qanday?

6) portlatilayotgan qurilmaning zararlanish xususiyati va trotil ekvivalentida portlash kuchi qanday?

7) portlash quvvati kancha va uning zarar yetkazish xususiyatlari qanday?

8) portlatish qurilmasi sanoatda ishlab chiqarilib tayyorlangan bo'lsa uning turi, markasi (artelleriya snaryadi, mina, granata, imitatsiya jihozlari, detonatsiya qilish jihozlari va shu kabilar) qanday?

9) portlatilgan kurilma o'q-dorilar toifasiga mansubmi?

10) portlatish qurilmasi qo'lda ishlangan bo'lsa uni yasagan shaxsning bu sohadagi mutaxassislik malakasi qanday?

Ekspertlarning oldiga qo'yilgan savollar portlash xavfi bo'lgan obyektlar bilan xavfsiz ish olib borish maqsadida surishtiruv, tergov organlari bilan kelishilgan holda bo'lishi kerak.

Portlash xavfi bo'lgan har bir obyekt bilan ishlash faqat laboratoriya rahbariyati ko'rsatmasi asosida amalga oshiriladi. Portlash xavfi bo'lgan obyektlarni tashish (transportirovka qilish) uchun ular quyidagi tartibda o'rab-joylashtirilishi zarur:

– o'ram porolon, kog'oz, penoplastlardan iborat bo'lishi;

- o‘ramlar va ulardagi obyektlar bir-biriga tegmasligi uchun va siljimasligi uchun mustahkamlash;
- elektr toki yordamida ishlaydigan portlatish jihozlarni alohida o‘rab-joylashtirish;
- portlovchi moddalarni o‘rab-joylashtirishda toza shisha, polietilen, qog‘oz va kartonli idishlardan foydalanish.

Portlash xavfi bo‘lgan obyektlarni tashish (transportirovka qilish) qurollangan qo‘rikchilar yordamida amalga oshiriladi va ularni xizmat avtoulavlarida, maxsus portlash konteynerlariga joylashtirilgan holda, tekshiriladigan joyga eltib qo‘yiladi.

Tushuntirilsinki, jinoyat to‘g‘risidagi ariza, xabar bilan birga taqdim etilgan hujjatlar, predmetlar (narsalar), fotosuratlar, audio-, videoyozuvlar faqat ushbu materiallarni taqdim etgan shaxslar ish qo‘zg‘atilgandan keyin so‘roq qilingan va taqdim etilgan hujjatlar, predmetlar (narsalar) kim tomonidan, qachon, qayerda, qanday holatlarda topilganligi yoki fotosurat, audio-, videoyozuvlar amalga oshirilganligi aniqlangan holdagina maqbul dalil sifatida foydalanilishi mumkin. Taqdim etilgan predmetlar (narsalar)ni maqbul dalil deb topishning zarur sharti ularni ko‘zdan kechirish to‘g‘risidagi bayonnoma tuzilganidan so‘ng chiqariladigan, predmetlar (narsalar)ni ishga ashyoviy dalil sifatida qo‘shish to‘g‘risidagi qaror (ajrim) hisoblanadi. Zarur hollarda hujjatlar, predmetlar (narsalar), fotosuratlar, audio-, videoyozuvlarni ishga daliliy ashyo sifatida ishga qo‘shish masalasini hal etish uchun tegishli ekspertiza tayinlanishi mumkin [10].

Portlovchi moddalar qo‘llanishlik sohasiga ko‘ra 4-guruhga mansub bo‘lib, bularga portlashni boshlab beruvchi, ta‘minlovchi (birlamchi) moddalar, brazantli (ikkilamchi) moddalar, otishga mo‘ljallangan moddalar yoki poroxlar va pirotexnik qo‘shilma moddalarni tashkil qiladi.

Portlashni boshlab beruvchi (birlamchi) portlash moddalari oz miqdordagi issiqlik yoki mexanik ta‘sir natijasida portlab ketish xususiyatiga ega bo‘lib, ular qisqa muddatda yonishi va detonatsiya reaksiyasiga o‘tishi bilan sifatlanadi. Bu moddalar portlash jarayonida birinchi bo‘lib yonadi va asosiy portlovchi moddani detonatsiyasi uchun qo‘llanadi. Mazkur moddaning eng ko‘p tarqalgan turlari simob, qo‘rg‘oshin azidi hisoblanadi.

Brizentli (ikkilamchi) portlatish moddalariga tashqi sharoit muhiti unchalik ta‘sir etmaydi. Bu moddalarni portlatish uchun yuqorida ko‘rsatilgan birlamchi moddaning kam miqdori (bir necha gramm) ishlatiladi. Brizentli portlovchi moddalariga turli individual vositalar, jumladan, trotil, geksojen, TEN, tetril, pikrent kislota va portlovchi qo‘shilmalar kiradi.

Otishga mo‘ljallangan (porox) moddalarining asosiy xususiyati portlashga olib keluvchi tezda o‘t olib yonuvchiligi hisoblanadi.

Portlatish qurilmasi deganda, maxsus ishlangan va ma‘lum sharoitlarda portlash qobiliyatiga ega bo‘lgan turli vosita - qurilmalar tushuniladi [11]. Bular qo‘lbola yoki sanoatda tayyorlangan bo‘lishi mumkin.

Portlatish qurilma (moslamalar)ning birorta qismi qo‘lda yasalgan yoki boshqacha usulda yig‘ilgan bo‘lsa, yasama qurilma deb hisobladi.

Sanoat ishlab chiqarishda fizikaviy portlatishdan hosil bo‘ladigan energiyadan foydalanish uchun tayyorlangan va gaz, chang-havo parlari qo‘shilmalaridan foydalanuvchi qurilmalar ekspertiza amaliyotida deyarli uchramagan.

Portlash moddalarining texnikaviy ekspertiza obyektlariga portlovchi moddalar, portlatish qurilmalari, portlatish qurilmalarini yasashda foydalanish mumkin bo'lgan materiallar, portlatish qoldiqlari, jinoyat ishi materiallari (hujjatlar) kiradi.

Portlovchi vositalarda ishlatiladigan portlovchi modda va materiallarning xilma-xil bo'lishligi kriminalistik tadqiqotda ekspertizaning o'ziga xos uslubiyatlarini qo'llashni talab etadi.

Portlovchi moddalardan qolgan izlarni tadqiq etishda asosan (tomchili) analitik reaksiya, yupqa qatlamli xromotografiya uslublari qo'llanib, ularning tahlili gaz – suyuqlik va suyuqlik xromotografiya, infra qizil spektrometriya, rentgenostruktur analiz yordamida o'tkaziladi.

Pirotexnik qo'shilmalar tarkibiga kiruvchi moddalarning turini aniqlash uchun elementli spektral va mikro spektral uslublari qo'llaniladi.

Pirotexnik qo'shilmalar tarkibiga kiruvchi moddalarning turini aniqlash uchun odatda elementli spektral va mikro spektral uslublari qo'llaniladi.

Portlash hodisasining xususiyatini aniqlash, portlab ketgan qurilmaning tashqi ko'rinishini tiklash, uning tuzilishi, ishlatish va qo'llanishlik prinsiplarini tekshirish sud-portlash ekspertiza sohasida maxsus bilimga ega bo'lgan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

Hal etiladigan masalalar ko'p hollarda kompleks xarakterga ega bo'lib, ularni yechish samaradorligi mutaxassisning amaliy tajribasi, malakasiga, boshqa turdagi ekspertiza natijalari va voqea yuzasidan yig'ilgan ma'lumotlarning to'laligiga bog'liqdir.

Portlovchi moddalar ekspertizasi. Ushbu ekspertizaning muhim asosini yonishni detonatsiyaga aylanish, detonatsiya va fizikaviy portlashlar nazariyasi tashkil qiladi.

Portlovchi moddalar tashqi ta'sirlar (zarba, issiqlik va boshqalar) natijasida katta tezlik bilan kimyoviy reaksiyaga kirishib, ko'p issiqlik va gaz ajratib chiqaradigan kimyoviy birikmalar yoki moddalar aralashmasidir.

Mazkur ekspertizasining tadqiqot obyektlari portlashga aloqador bo'lgan narsalar hamda sharoitlar, ya'ni oltingugurt, selitra, detanatorlar, alyumin kukuni, poroxlar, brizant portlovchi moddalar bo'lishi mumkin.

Ekspertizga ashyoviy dalillarni har biri alohida o'ralgan holda taqdim qilinishi kerak.

Ushbu ekspertiza yordamida quyidagi savollar hal qilinadi:

1) taqdim etilgan tuproq namunalarida portlovchi moddalar qoldiqlari mavjudmi? agar mavjud bo'lsa, uning turi va qayerlarda ishlatilishi aniqlansin.

2) taqdim etilgan fuqaroning uyidan ashyoviy dalil sifatida olingan o'g'it, oltingugurt va alyumin kukuni portlovchi moddalar hisoblanadimi?

3) taqdim etilgan ashyoviy dalillar portlovchi moddalar turkumiga kiradimi? Agar kirsam, uning turi aniqlansin.

4) taqdim etilgan metall bo'laklarida portlovchi moddalar qoldiqlari mavjudmi? ular qayerlarda ishlatilishi aniqlansin.

5) taqdim etilgan kiyim qoldiqlarida portlovchi moddalar mavjudmi? agar mavjud bo'lsa, uning turi aniqlansin.

Ashyoviy dalillarni olish to'g'risidagi qarorga portlash sodir bo'lgan joyning (binolarning) tasviri va uning chizmasi ilova qilinishi kerak. Ushbu ilovada binoning

o'lchamlari, ashyoviy dalil olingan joylar, jug'rofiy tomonlar (shimol, janub, sharq, g'arb) ko'rsatilmog'i lozim [12].

Mazkur turdagi ekspertizalarni bajarish an'anaviy fizik-kimyoviy usullardan tashqari zamonaviy analitik usullarni qo'llashni talab qiladi. Bu maqsadlarda o'ta sezgir kapillyar kolonkali gaz-xromatografi va xromato-mass-spektrometr qurilmalaridan keng foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda, portlash oqibatida yong'in yoki yong'indan keyin portlash sodir bo'lishini sabablarini aniqlash maqsadida, portlash-texnik va yong'in-texnik ekspertlarini kompleks tayinlash va o'tkazish ijobiy natija beradi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Sud ekspertizasi va kriminalistika atamaları lug'ati. Mualliflar jamoasi. Toshkent: TDYUU-2024. 77-bet.
2. Матышев А.А. «Осмотр трупа на месте его обнаружения». изд. «Лань». С.-Петербург, 1994. С. 43.
3. Градобоев В.М. Судебная фотография для следователей: Часть 1. Учебное пособие. - Л., 1987.
4. Душеин С.В., Егоров А.Г., Зайцев В.В. и др. Судебная фотография. СПб: Питер, 2005.
5. Винберг А.И. «Криминалистика» 1950 й. С.3.
6. Дильдин Ю.М., Мартынов В.В., Семенов А.Ю. Место взрыва как объект криминалистического исследования. М.: Юрид. лит., 1995. с. 52-53.
7. Газизов В.А., Подволоцкий И.Н. Меры обеспечения цифровой криминалистики /В.А.Газизов, И.Н.Подволоцкий // Энциклопедия судебной экспертизы. — 2020. — № 1. — С. 21—28.
8. Ўзбекистон Республикаси Жиноят процесси: Дарслик /Б.А.Миренский, А.Х.Раҳмонқулова бошқалар. Т: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2004, 154-бет.
9. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. -- Toshkent: Adolat, 2021.
10. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 24 августдаги 24-сон "Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида"ги Қарорининг 10-банди.
11. Р.Алимова, С.Отахўжаев. Суд экспертизасини ташкил қилиш ва ўтказиш масалалари (ўқув қўлланма). "Янги аср авлоди", Тошкент-2001. 67-бет.
12. Замонавий суд экспертизасининг имкониятларидан тўлиқ фойдаланиш бўйича амалий қўлланма. "Адолат" миллий ҳуқуқий ахборот маркази. Тошкент-2023. 298-бет.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 4 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).